

Istraživanje razdoblja 1941–1945.

Sustavno istraživanje razdoblja 1941–1945. godine, u prvom redu narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, jedan je od glavnih pravaca znanstvene djelatnosti Instituta. To istraživanje organizacijski se odvija u okviru Sekcije za povijest socijalističke revolucije u kojoj danas radi osam istraživača. Put utemeljenja današnje solidne kadrovske osnove za istraživanje toga razdoblja bio je dosta složen i s vidljivim oscilacijama. Planiranje znanstvenog rada, koje je u Institutu započeto 1964, kad su prvi put određena područja istraživanja za svakog pojedinog suradnika, nizom svojih negativnih obilježja i posljedica osjetno se odrazilo u prvim godinama na razvoj spomenute sekcije. Neprimjereno određivanje znanstvenih zadataka mladim radnicima, koji su se tek uvodili u znanstveni rad, i nedostatak kvalificiranog znanstvenog vodstva, nisu mogli voditi željenim rezultatima. Ishod takva razvoja bila je osjetna fluktuacija istraživačkog kadra i veoma slaba znanstvena proizvodnja. Moguće je zabilježiti tek mali broj radova tadašnjih unutrašnjih suradnika, poglavito u *Prvotovima revolucije*, dok je glavnina izdanja proizišla iz vanjske suradnje i uglavnom nisu imala znanstveni nego više publicistički značaj. Svakako je najpozitivniji korak učinjen u kritičkom izdavanju građe, označen početkom objavljivanja dokumenata Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.

Proces reorganizacije u razvoju Instituta, koji teče od sredine 1967, počeo je sve pozitivnije utjecati i na organizaciju istraživanja razdoblja 1941–1945. Vidljivo je to došlo do izražaja u planiranju znanstvenih zadataka 1969–70, kao dugoročnih istraživanja, koja će od 1971, kad se započinje s petogodišnjim planiranjem, dobiti svoje pravo mjesto. Bilo je to konačno utemeljenje osnovnih područja istraživanja koja su mogla jamčiti i odgovarajuće uzdizanje i usmjerivanje potrebnog znanstvenog kadra. Unatoč nizu teškoća i propusta, planiranje zadataka u protekla dva petogodišnja razdoblja, 1971–75. i 1976–80, bilo je nedvojbeno potvrda sve uspješnije organizacije znanstvenog rada. Postignuti uspjesi u uzdizanju znanstvenog kadra, zaustavljena fluktuacija kadra i relativno opsežna znanstvena proizvodnja, nedvojbeno su potvrda te činjenice. Novi petogodišnji plan, 1981–85, organski je i kontinuirani nastavak dotadašnjeg razvoja. Dakako da se u prošlom razdoblju nailazilo i na niz zapreka i poteškoća, od kojih neke i danas traže svoje razrješenje. U prvom redu to se odnosi na potrebu boljeg organiziranja odgovarajućeg znanstvenog vodstva, koje je vidljivo nedostatno, te na potrebu proširenja istraživanja na neka druga tematska područja.

Gledajući u cjelini, znanstvena proizvodnja u proteklih petnaestak godina pokazala je znatne razmjere i po broju radova i po raznovrsnosti sadržaja. Ako bi se broj objavljenih znanstvenih radova uzeo kao krite-

rij, onda je sasvim očito da se ta proizvodnja iz godine u godinu osjetno povećavala. Manji je dio tih rezultata objavljen u izdanju Instituta, jer zbog nedostatka potrebnih materijalnih sredstava nije do sada bilo moguće uspostaviti jedan kontinuirani kolosijek objavljivanja najvažnijih rezultata. Međutim, pokretanjem Časopisa za suvremenu povijest, potkraj 1969, kao stalne periodičke publikacije, omogućeno je da se na njegovim stranicama objavljuju brojni manji radovi radnika sekcije. Interes za povijest razdoblja 1941—1945, poglavito NOB-a i revolucije, osobito se njeguje na stranicama časopisa, čemu znatno pridonosi i vanjska suradnja. Glavnina je, međutim, radova radnika sekcije objavljena u vaninstitutskim izdanjima. Pojedine izdavačke organizacije objavile su nekoliko monografija, dok su drugi radovi tiskani poglavito u različitim tematskim zbornicima i periodičnim publikacijama. To svakako svjedoči i o značajnom sudjelovanju Instituta u programima pojedinih izdavačkih kuća, a posebno u hrvatskoj i u jugoslavenskoj historiografskoj periodici. U vezi s tim treba konstatirati da je priličan broj radova nastao zahvaljujući sudjelovanju radnika sekcije na brojnim znanstvenim skupovima.

Dugoročno programiranje i planiranje istraživanja razdoblja 1941—1945, koja obavlja Institut, utemeljeno je na sagledavanju pojedinih bitnih okolnosti u vezi s proučavanjem tog razdoblja u širim relacijama hrvatske i jugoslavenske historiografije. Polazilo se u prvom redu od uzimanja u obzir nekih postojećih značajki u razvoju naše historiografije i njezina interesa za razdoblje o kojemu je riječ. Najprije, riječ je o činjenici da je već postojala dobra organizacijska osnova proučavanja vojne povijesti, u sklopu koje se istražuje i područje Hrvatske. Ta istraživanja organizira Vojnoistorijski institut u Beogradu koji je postigao značajne rezultate u objavljivanju građe za historiju narodnooslobodilačkog rata i revolucije na području Hrvatske te u istraživanju pojedinih tema u vezi s tim. Druga značajka odnosila se na sve širi i dinamičniji interes koji u Hrvatskoj pokazuju regionalna istraživanja, što je s vremenom dovelo u pojedinim regijama do osnivanja i odgovarajućih istraživačkih organizacija kao što su: Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod; Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split; Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka; Historijski arhiv u Karlovcu; Centar za historijska istraživanja, Rovinj. Osim u tim ustanovama pojedinci se i u raznim drugim organizacijama, poglavito u arhivima i muzejima, bave istraživanjem razdoblja 1941—1945. U cjelini gledajući, danas regionalna istraživanja razdoblja 1941—1945, posebno NOB-a i revolucije, čine veoma značajnu komponentu hrvatske historiografije.

Polazeći od navedenih momenata Institut je težište istraživanja Sekcije za povijest socijalističke revolucije usmjerio na ove osnovne pravce:

1. istraživanje tema iz političke povijesti ratnog razdoblja 1941—1945;
2. istraživanje pojedinih tema iz socijalne, ekonomske i kulturne historije;
3. uključivanje u istraživanja iz regionalne povijesti.

Od početka se težilo da definirana tematska područja obuhvaćaju cijelu SR Hrvatsku. Tako su se radnici sekcije u toku višegodišnjeg rada izgradili u eksperte za svoja područja istraživanja. Svi se oni bave istraživa-

njima za cijelu SR Hrvatsku, osim jednog radnika koji se bavi regionalnim istraživanjem.

Od početka 1971. planirano je sistematsko istraživanje uloge Komunističke partije Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji 1941—1945. U proučavanju te teme *Ivan Jelić* je obradio neke bitne aspekte političke djelatnosti KP Hrvatske kao vodeće snage narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj. Osim u nizu različitih priloga (vidi bibliografski prilog), svoja je istraživanja oblikovao u monografiji »Komunistička partija Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji (1941—1945)« (objavljenoj kao drugi dio autorova djela: »Komunistička partija Hrvatske 1937—1945«, Zagreb 1981). Monografija je pokušaj prikaza osnovnih momenata u razvoju KP Hrvatske u razdoblju 1941—1945, s težištem na poznavanju njezine vodeće političke uloge u razvoju narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Hrvatskoj. Tome radu prethodile su knjige istog autora: »Hrvatska u ratu i revoluciji 1941—1945«, koja je po karakteru povijesni pregled teme, i »Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941—1945)«, koja je pokušaj kraće sintetičke studije. Sve tri knjige čine na svoj način sadržajnu cjelinu, pa otuda i podudarnost nekih dijelova njihova sadržaja. U sadašnjem petogodišnjem planu Jelić je preuzeo istraživanje teme »Hrvatsko nacionalno pitanje 1918—1945 — ideologije i pokreti«, čija monografska obrada znatnim dijelom treba da bude daljnji prilog istraživanju razdoblja 1941—1945. godine.

Istraživanje razvoja narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1945. započelo je u Institutu od samog njegova osnutka, ali je ubrzo došlo do zastoja zbog kadrovskih razloga. Ipak je značajan korak učinjen u radu na kritičkom objavljivanju dokumenata ZAVNOH-a, kojima je izdavač Institut (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943—1944. Glavni urednik Hodimir Sirotković, sv. I—III, Zagreb 1964—75). Uglavnom je dovršena i obrada posljednje knjige, koja obuhvaća razdoblje prve polovice 1945. godine. Glavni nosioci tog rada u Institutu bili su radnici iz Arhiva. Sistematski rad na proučavanju narodne vlasti nastavljen je u sekciji 1974. godine. Nositelj istraživanja *Nada Kisić-Kolanović* obradila je u nizu manjih priloga neke aspekte teme (vidi bibliografski prilog), te učinila prvi pokušaj da se obuhvati problematika razvoja narodne vlasti u Hrvatskoj u posljednje dvije godine (monografija: »Razvoj narodne vlasti u Hrvatskoj 1943—1945«). Autorica je u ovom petogodišnjem razdoblju pristupila cjelovitoj monografskoj obradi narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1945.

Istraživanje masovnih političkih organizacija NOP-a u Hrvatskoj, koje se planira od 1970. godine, dalo je do danas vidljive rezultate. Nositelj istraživanja *Slobodan Žarić* najprije je radio na istraživanju revolucionarnog omladinskog pokreta. Uz niz radova o toj temi i posebno o SKOJ-u (vidi bibliografski prilog), Žarić je svoja istraživanja zaokružio u monografiji »Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941. do 1948«, Zagreb 1980. Autor je od 1976. pristupio istraživanju Jedinствene narodnooslobodilačke fronte u Hrvatskoj, o čemu je također objavio nekoliko priloga, a nalazi se u završnoj fazi monografske obrade te teme. U sadašnjem petogodišnjem planu rada Žarić će prijeći na obradu sintetičke teme »Osnovne i posebne karakteristike socijalističke revolucije i kontrarevolucije u Hrvatskoj«.

Mnogo se manje radilo na istraživanju Antifašističke fronte žena, jer to tematsko područje nije zasad planirano. Niz priloga iz te problematike objavila je *Marija Sentić* (vidi bibliografski prilog), popunjujući donekle postojeću prazninu.

Posebno mjesto u istraživanjima Instituta dobio je grad Zagreb, kao jedno od glavnih središta revolucionarnog radničkog pokreta i NOB-a. U lipnju 1970. Institut je organizirao znanstveni skup »Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji«, na kojemu je svojim referatima sudjelovalo tadašnjih osam suradnika Instituta. Radovi skupa objavljeni su u izdanju Instituta u zasebnom zborniku 1971. godine. Sistematsko istraživanje nastavila je *Narcisa Lengel-Krizman*, koja je objavila veći broj priloga o raznim aspektima te teme (vidi bibliografski prilog), a zatim izradila i monografiju, koja je pod naslovom »Zagreb u NOB-u« objavljena 1980. godine.

U cilju proširivanja znanstvenog interesa na pojedina područja izvan političke povijesti NOB-a i revolucije, Institut je širio istraživanja i na neka druga tematska područja.

Od godine 1972. planiraju se istraživanja struktura NOB-a i revolucije u Hrvatskoj. Prvi prilog, koji je izradio nosilac istraživanja *Igor Graovac* pod naslovom »O proučavanju struktura sudionika NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj 1941—1945«, ukazuje na složenost i opravdanost rada na toj problematici. To potvrđuju i pojedini manji prilozi istog autora (vidi bibliografski prilog), koji završava monografsku obradu teme »Struktura sudionika NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj 1941. godine (s posebnim težištem na seljaštvu)«.

U petogodišnjem razdoblju 1976—1980. planirano je istraživanje položaja i uloge radništva Hrvatske u ratnoj privredi, čiji je nosilac *Mira Kolar-Dimitrijević*. O toj važnoj problematici objavila je niz manjih priloga (vidi bibliografski prilog). Njezina su istraživanja ušla u završnu fazu koja treba da rezultira izradom monografije: »Radništvo Hrvatske u doba ratne privrede (1939—1945)«.

Mjesto i uloga kulture u NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj istražuje se u programu Instituta od kraja 1972. Nosilac tih istraživanja *Zlata Knezović* objavila je nekoliko manjih priloga o nekim aspektima te malo istraživane teme, a zatim ju je šire obradila u studiji »Kulturno stvaralaštvo u revoluciji. Prilog istraživanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva u narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj«, Zagreb 1981 (vidi bibliografski prilog).

U okviru istraživanja te problematike Institut je potkraj 1974. organizirao u Zagrebu znanstveni skup »Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj«, u povodu obilježavanja 30. godišnjice Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske. Prilozi skupa objavljeni su u zasebnom zborniku. U istom povodu Institut je godine 1976. objavio građu Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske (poseban prilog u ČSP, 2—3/1976, i kao zasebno izdanje).

Odmah od početka u Institutu su zastupljena istraživanja djelovanja snaga kontrarevolucije u Hrvatskoj 1941—1945. Nosilac istraživanja *Fikreta Jelić-Butić* najprije je radila na proučavanju ustaštva i »Nezavisne Države Hrvatske«, što je rezultiralo nizom priloga i monografijom »Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945« (vidi bibliografski prilog). Zatim

je pristupila istraživanju politike Hrvatske seljačke stranke, čija se monografska obrada nalazi u završnoj fazi. U sadašnjem petogodišnjem planu suradnica je pristupila monografskoj obradi četništva u Hrvatskoj 1941—1945, čime bi se u osnovi zaokružilo proučavanje djelovanja glavnih snaga kontrarevolucije u Hrvatskoj.

Od 1976. u Institutu se posebno planiraju istraživanja terora okupatora i kvistlinga 1941—1945. godine. Nosilac tih dugoročnih istraživanja *Narcisa Lengel-Krizman* objavila je nekoliko manjih priloga iz te problematike, čije se proučavanje organizira u zajednici sa sličnim projektima nekih drugih znanstvenih organizacija.

Iako u Institutu nisu planski i organizacijski zastupljena pojedina regionalna istraživanja, ipak se ne može mimoći određeni udio njegovih istraživača u tom pravcu. Njihova istraživanja na pojedinim područjima rezultirala su i priličnim brojem različitih radova koji se odnose na regionalnu povijest razdoblja 1941—1945, posebno na razvoj NOB-a i revolucije u pojedinim krajevima Hrvatske. To je ujedno i pokazatelj neposrednijeg udjela Instituta u regionalnim istraživanjima, što potvrđuje i činjenica da je Institut suorganizator niza znanstvenih skupova o problematici NOB-a i revolucije, koje su organizirali pojedini regionalni istraživački centri. U tom pogledu Institut se jače angažirao u organiziranju znanstvenog skupa »Sisak i Banija 1941«, zajedno s Muzejem Sisak u Sisku, u ljeto 1971 (prilozi skupa objavljeni u zborniku: Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Sisak 1974). Posebno je, međutim, angažiranje Instituta došlo do izražaja u organizaciji istraživanja NOB-a i revolucije na području sjeverozapadne Hrvatske. Naime, to područje nije zastupljeno u programima istraživanja, kao što su ostale regije Hrvatske u programima spomenutih regionalnih istraživačkih centara. Utemeljen je tog interesa označeno je znanstvenim skupom »Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-i i socijalističkoj revoluciji«, koji je Institut organizirao u svibnju 1975. u Varaždinu u suradnji sa Zajednicom općina memorijalnog područja Kalnik (prilozi skupa objavljeni u zborniku: Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Varaždin 1976). Taj je interes dobio svoju punu težinu kad je Institut na osnovi samoupravnog sporazuma s općinama sjeverozapadne Hrvatske, uključujući i grad Zagreb, pokrenuo 1979. prikupljanje i istraživanje arhivske građe u cilju izdavanja zbirke dokumenata o toj regiji u NOB-u i revoluciji 1941—1945. Zadaća je tih istraživanja, kojima je nosilac mr *Zdravko Dizdar*, da, između ostalog, budu priprema za monografsku obradu teme. Sustavna bibliografska istraživanja literature o razdoblju 1941—1945. u Hrvatskoj zaokupljaju pažnju Instituta već duže vrijeme. Pravi početak datira pokretanjem Časopisa za suvremenu povijest, potkraj 1969, kad je nosilac tih istraživanja *Marija Sentić* započela s kontinuiranim objavljivanjem bibliografije literature o NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj. Do danas su se ta istraživanja znatno proširila (vidi bibliografski prilog autorice), potvrđujući svoju opravdanost s obzirom na daljnje sve dinamičnije nastajanje raznovrsne literature.

Ostvarivanjem planiranih zadataka u ovom petogodišnjem razdoblju, naprijed prikazani rezultati bit će u mnogo čemu upotpunjeni i zaokruženi. Zajedno s rezultatima postignutim izvan Instituta, posebno u sklopu regio-

nalnih istraživanja, stvorena je danas zasigurno veoma dobra osnova za izradu jedne opsežne sintetičke povijesti narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Hrvatskoj. S druge strane, dosadašnja su istraživanja jasno potvrdila potrebu daljnjeg širenja na nova polja rada. To se prvenstveno odnosi na potrebu istraživanja društvenih procesa, te na proučavanje glavnih međunarodnih aspekata s obzirom na Hrvatsku. Sve je to, dakako, povezano i s potrebom i mogućnostima daljnjeg kontinuiranog podizanja novog znanstvenog kadra i njegova metodološkog usmjerenja.

Gledajući, prema tome, u cjelini, Institut je u dosadašnjim istraživanjima razdoblja 1941—1945. postigao brojne i značajne rezultate, kojima je bez sumnje znatno obogaćena hrvatska i jugoslavenska historiografija.